

Egy közép-európai sors – Balla Ignác

„Mussolini levelei egy pesti lakáspörben – Papíron, ceruzán, a tölgyek alatt, vagy rendes lakásban lakják az író? – A Magyarország eredeti tudósítása” címmel jelent meg egy újságcikk a *Magyarország* 1925. július 18-i számában.

Dénes Mórné a Csáky ucca 15. számú ház tulajdonosnője, felmondott egyik lakójának, Balla Ignácnak, az ismert írónak, a Petőfi Társaság tagjának, aki a házban négyszobás, hallos lakást bérelt... Ugyanakkor másik házában egy háromszobás lakást ajánlott fel Ballának. Balla Ignác a felmondást nem fogadta el, kijelentvén, hogy neki dolgozószobára is szüksége van. [...] Becsátolta az ügyvéd Durini di Monza gróf budapesti olasz nagykövetnek, Ignattelli hercegnek, a budapesti olasz fasió és a budapesti olasz kereskedelmi kamara elnökének és Antonio Widmarnak, a budapesti olasz követség sajtófőnökének igazolványait amelyek arról tanúskodnak, hogy az olasz–magyar kultúrkapcsolatok megerősítésében jelentős része van Ballának. ...azonkívül benyújtotta Mussolininek az alpereshez intézett meglehangú egész levelezését és dedikált arcképét, továbbá D’Annuziónak ugyancsak Ballához intézett minden levelét, a milánói Comoedia számait, melyekben Ballának számos cikke jelent meg magyar művészeti kérdésről. Végül becsátolta az ügyvéd az olasz lovagrend diplomáját...

Ballának ekkorra már verseskötetei, novellái mellett kiadták a *Pécskai cigánysoron* című románcát is, melyből nagy büszkeségére ismert műdal lett. Regényeit, elbeszéléseit idegen nyelvekre is lefordították (így bestsellereit is, a Singer és Wolfner „Karrierék” sorozatában megjelent *Edisont*, valamint a *Rotschildokat*). Mindkét mű hősei a saját sorsukat alakító emberek. Több kiadást is megért a Boccaccio stílusában íródott *Az arezzói varga* című elbeszélése. Újságíróként is nevet szerzett.

Balla 1883-ban született Magyar-Pécskán (Erdélyben) – szülőhelyének országgyűlési képviselője, legjobb barátja, majd fiának keresztapja Herczeg Ferenc volt. 1901-ben Pólában tengerészönkéntesként megismerte Horthy Miklóst. Az *Új Idők*, majd a *Magyar Figyelő* segédszerkesztője lett, s 1915-ben a Petőfi Társaság tagjává választotta.

Az írás és újságírás mellett fordított: németből és franciából például Heinét és Balzacot, olaszról többek között Boccaccio *Dekameronját*, valamint De Amicis *A szív* című regényét. A modernek közül a később Nobel-díjas Grazia

Deledda és Pirandello, valamint D’Annunzio műveit jelenteti meg magyarul, ez utóbbival riportot is készít. A teatralitásra igencsak hajlamos költőfejedelem biztosítja az olvasóközönséget a magyarok iránti rokonszenvéről, úgy véli például, „Egykor Korvin Mátyás lantpengetője voltam”.¹

1921-ben Balla újabb fontos ismeretséget köt: Benito Mussolinivel, a *Popolo d’Italia* főszerkesztőjével, akiben felfedezi a magyar revizionizmus támogatóját. Mint a harmincas években önéletrajzában írja:

Mussolini meleg barátság kifejlődését óhajtja az olasz és a magyar nép között! [...] Amikor aztán a fasizmus hatalomra jut, továbbra is fenn tudja tartani a bensőbb kapcsolatokat a Ducével, aki több ízben is kitünteti avval, hogy hivatalos, nagy jelentőségű politikai nyilatkozatok közlésére hatalmazza fel...

Közben 1925-ben Milánóban települ le. Fő célja „az olasz–magyar barátság ápolása nemcsak politikai, hanem irodalmi és kulturális téren”. A *Popolo d’Italiának* munkatársa; a nagy olasz és magyar napilapok és folyóiratok közlik magyar vonatkozású cikkeit. (Ezek számát összesen mintegy kétezerre becsüli.) Előadásaiban, írásaihoz hasonlóan nagyrészt keveredik a kultúra és a propaganda. 1932-ben életrajzi regényt közöl Mussoliniről.²

Ebben az időszakban készült óriási mennyiségű fordítását azért nehéz számba venni, mivel gyakran nem egyedül jegyezte a műveket. Az Alpes Kiadónál (amelynek elnöke a Duce öccse) Herczeg Ferenc, Pekár Gyula, Tormay Cecil, gróf Bethlen Margit, gróf Bánffy Miklós műveit, erdélyi elbeszéléseket jelentetett meg, de sok más kiadóval is kapcsolatban volt; kiadatta, feltehetőleg politikai szempontokból, Berzeviczy Albert, Hóry Etelka írásait, Eckhardt Sándor tanulmányát, de Zilahyt, Heltait, Szép Ernőt, Márait, Szomoryt, Zsolt Bélát és másokat is. Herczeg Ferenc mellett ő Molnár Ferenc drámáinak egyik olasz fordítója; a két világháború között Olaszországban olyannyira népszerű magyar vígjátékszerzők szinte mindannyian az ő közvetítésével jutottak el a közönséghez. Magyar novellaválogatásában néhány „hivatalos” szerző mellett helyet kapott Ady, Ambrus, Cholnoky, Eötvös, Gárdonyi, Harsányi, Heltai, Karinthy, Kosztolányi, Krúdy, Móricz, Schöpflin, Zilahy is.³

A legnagyobb olasz állami kitüntetéseknek lesz birtokosa: 1924-ben a Koronarend lovagja, 1927-ben neki ítélik a rend tiszti keresztjét, 1929-ben a legújabb rend: az Érdemrend második osztályát adományozzák neki – mint írja, első külföldiként.

Balla Ignác leveleiből a magyar és az olasz művelődésügy mellett teljes hitével elkötelezett, azt népszerűsítő, munkáját szerető és értő újságíró, műfordító, szerkesztő, irodalomszervező képe bontakozik ki. Legtöbbször irodalomról, kiadásokról szóló „hivatalos” írások ezek, ugyanakkor főleg a Herczeg Ferentől fennmaradt nagyszámú és igen közvetlen hangvételű,

baráti levélből kiolvasható az ünnepezt író vilásképe, gondolkodása mellett a kor is. Balla osztja Herczeg politikai nézeteit. Kiterjedt kapcsolatokat tart fenn a kor számos jelentős írójával, politikai személyiséggel, az említettek kivül például Kosztolányi, Babits, Móricz is szerepel levelezésében. Többnyire olyanok, akik szeretik és csodálják Olaszországot, az olasz kultúrát. (Molnár Ferenc például még amerikai éveiben is Olaszországot mint a legkedvesebb helyet emlegeti.)

Kosztolányi elküldte Ballának *Néro a véres költő* című regénye olasz fordítását, hogy segítsen ehhez kiadót szerezni. „Ez a munkám több kiadásban jelent meg németül, angolul, lengyelül, hollandul s már készülődik a francia szöveg is. Számomra azonban az olasz kiadás a fontos, hisz a regény magva épp az, hogy a latinok élete azonos volna a miénkkel s Néro és egy mai kávéházi író közt semmi különbség nincsen. Legbüszkébb arra volnék, ha munkámat Itáliában értékelnék.”⁴ Balla válaszában elbeszéléseket is kér Kosztolányitól készülő antológiája számára. A *Néro a véres költő* „én is nagyon alkalmasnak tartom, hogy az olaszok ezen keresztül ismerjenek meg téged, mint regényíró. És bizonyos vagyok benne, hogy nagy sikere is lesz.” Amikor úgy tűnik, Ballának mégsem sikerül az Alpesszal kiadatni a regényt – mint írja, egy-két évet várni kell, mert modern témájú regényt szeretnének megjelentetni, Balla megkérdezi: „De mondd kérlek, addig is, nincs neked modern tárgyú regényed? [...] Ha volna, nagyon megkönnyítené a dolgot: azt aztán hamarabb lehetne kihozni.” Kosztolányi válasza: „Hiszem, hogy a *Véres költő* a te baráti jóakarásod Itáliában is diadalra juttatja. Kérlek, üsd a vasat. Mellékelten küldök két novellát. Mindkettő a *Nyugatban* jelent meg. Ezek utóközlési példányok. Szeretem őket s örvidenék, ha hamarost olasz köntösben látnám viszont. Holnap postára adom két magyartárgyú regényemet: az egyik a *Pacsirta*, egy vidéki vénkisasszony tragikomikus története, a másik az *Aranysárkány* egy tanár históriája, a szerető, a jóember harca a garabonciás ifjúsággal. Mindkettőt alkalmasnak tartom a kiadásra.”⁵ Hivatkozik számos olasz fordítására – köztük egy Mussoliniról szóló könyvre is.

Ballának szívügye lehetett a regény kiadása, mert nem sokkal később azt kéri Kosztolányitól, hogy a mű fordítója, Antonio Widmar nézze át a fordítást. Ez utóbbi azonban nem készült el időre. A *Néro a véres költő* végül is feltehetőleg nem Balla közreműködésével jelent meg. – Több mint négy évvel később, 1933-ban, Kosztolányi „irodalmi nagykövetünk”-ként kéri Ballát, „gyámolítsd ezt a magyar könyvet Itáliában. Írj pár sort.”⁶

Móricztól még 1912-ben megköszöni Balla *Új Idők*-beli cikkét: „nagyon melegen érintett, mert ez kedves könyvem, és mégis senki nem találta meg így az igaz célzatát.”⁷ 1933-ban levélben fordul Ballához:

...nagyon szeretnék megnyerni annak a tervemnek és vágyamnak, hogy írásaimat olasz nyelven adjuk át az olasz barátoknak. Én most nagy munkát és ambíciót fordítok arra, hogy idegen nyelveken megjelenjenek írásaim. Úgy érzem, épen ideje, hogy magam gondoljak erre, mert ma még képes vagyok egy nagy munkára: arra, hogy az idegen olvasó számára magam hozzam közelebb az eddig megjelent munkáimat is. Régi novelláimat sorra újra írom, hogy a magyar viszonyokkal nem ismerős olvasó is megtalálja bennük azt, amit keres. Ide mellékelek két kis elbeszélést, s megkérek, hogy fordítsd le és kérdezd meg olasz íróktól, vagy kritikusoktól, érdekelné-e őket? Különösen szeretném, ha kritikai elméssel barátságot lehetne kötni, írásaimon keresztül... Szívesen adok neked tíz novellát, és nem kérek érte semmit, mert részedről nagy áldozat, ha egyáltalán időt s energiát szánsz erre a munkásságra. [...] Írd meg azt is, hogy milyen írásokkal lehet jobban megnyerni az olasz közönség figyelmét, polgári szórakoztató novellákkal, vagy lehet-e erősebb szociális jellege ezeknek?...

Mellékelve: 1. *A stipendium*
2. *A rokkant*⁸

Balla június 27-i keltezésű levelében igencsak elnézést kér a megkésett válasszért, azonban elutasítja a két novellát. Az indokolásban nagyon árnyaltan hivatkozik az olasz közönség ízlésére, igényére, kultúrájára. A leírásból Balla mesterségbeli titkai is kibontakoznak:

Világéletemben őszinte ember voltam, tudom, hogy Te is az őszinteséget szereted, tehát meg kell ezt mondanom nyíltan, becsületesen. De hiszen ezt Magad is érezhetted, amikor leveled végén azt kérdekd, hogy polgári szórakoztató novellák, vagy erősebb szociális jellegű elbeszélések kellenének-e az olasz közönségnek? Hát igen: főleg és majdnem kizárólag szórakoztató novellák kellene, szerelemmel és erős akcióval, lehetőleg bonyodalommal. Az olaszok Boccacciót adták a világnak, ők teremtették meg a szórakoztató elbeszéléseket, és mindez olyan tradíciókat szült náluk, hogy a szociális témákhoz nincs is valami nagy érzékük. ...őket csak az olyan elbeszélés érdekli, amely, ha modern eszközökkel és modern motívumokkal is, a régi célt, a szórakoztatást szolgálja. A genre-képek iránt jóformán egyáltalán nincs érzékük, és – nem szeretik a nyomor leírásait olvasni, bármilyen művészi is az a novella. [...] Az északi írók azért nem tudnak itt népszerűek lenni, bármilyen nagyok is. És ezért nem sikerült nekem eddig, bármennyire igyekeztem is, olyan magyar novellákat elhelyeznem az olasz lapokban és folyóiratokban, amelyek a magyar parasztról szólnak. [...] Ha Te olyan szíves volnál, és elküldenéd azon műveidet, melyekről, a fentiek után, gondolod, hogy alkalmasak volnának az olasz közönségnek: a legnagyobb örömmel foglalkoznék velük. ...hidd el, én örülnék a legjobban, ha Móricz Zsigmondnak műveit olaszul megjeleníteni láthatnám, mert tudom, hogy azok igazi nagy művészi értéket nyújtanának az olasz közönségnek. A munka pedig, amit én végeznék, nem munka, hanem élvezet lenne számomra...⁹

Balla novellaválogatásában valóban közöl azután Móricztól egy elbeszélést.

Herczeg Ferenc egy ízben megvallja: „Jól tudod, legalább tudnod kellene, hogy semmiféle ember barátságát nem tartom többre, mint a Tiédet, és hogy senki fiával szemben nem érzek több hálát, mint Veled szemben.”¹⁰ Herczeg

műveiről (Balla sokat tesz olaszországi népszerűsítése érdekében), újságcikkekről, valamelyest családi kérdésekről számolnak be egymásnak. Gyakran találkoznak személyesen is, együtt utaznak Olaszországban.

Egyik levelében Herczeg Ferenc büszkén számol be arról, hogy:

...egy olasz úriember látogatott meg és rá akart venni, gyakoroljak nyomást a kormányra, hogy olasz színdarabok [...] érdekében exponálja magát. Azt mondtam neki: „kormányomással nem lehet színműirodalmat csinálni, hanem csak üzleti bázison”.¹¹

1930-ban Herczeg darabjainak olaszországi fogadtatására reagál:

Ugy látom, a Bizánc Rómában elhasalt, ezt azért gondolom, mert egy bágyadt kommunikén kívül, amely a lapokban megjelent, nem kaptam onnan semmiféle hírt. [...] Ez a legkülönb darab, amit életemben írtam, Hevesi a fejét tette rá, hogy száz előadás lesz, a színészek fanatizálva voltak, a premieren a publikum áttapsolta a felvonás közöket, a sajtó azonban rossz volt és harmadik estén már nem telt meg a ház. Ezért azonban nincs jogom panaszkodni; ha nem láttam benne igazságtalanságot, hogy a vacak *Gyurkovics lányokat* háromszázszor adták, akkor ebben sincs igazságtalanság. Nemsokára ki lesz nyomtatva a darab, akkor majd elküldöm Neked, meg fogsz róla győződni, hogy több benne a dráma, a költészet és az emberiség, mint tíz más darabomban együtt. Nem értették meg. Egészen bizonyos vagyok benne, hogy száz év múlva játszani fogják.¹²

Herczeg és Balla között az irodalom mellett meglehetősen fontos szerepet kapnak a politikai kérdések is: Herczeg 1930-as olasz útja kapcsán a következőképpen utal saját helyzetére, politikai nézeteire:

A Ducénál kérendő audienciával azonban valami baj van. Ha én elmegyek Hozzá, még ha egyébről sem beszélnék, mint komédiáírásról, a magyar- és a kisantant-sajtó akkor is politikai jelentőséget tulajdonítana a látogatásomnak [...]. Kérdés most már, hogy egyrésről a magyar, másrésről az olasz politika pillanatnyi helyzete kívánatosnak tartja-e a magyar revíziós iránynak ilyen előtérbe helyezését?¹³

Balla közvetlen politikai kapcsolataira, elkötelezettségére utal levelezése 1927–28-ban Bárdossy Lászlóval, aki akkor a külügyminisztérium sajtóosztályának vezetője. A szívélyes hangú írásokban többnyire anyagot kér cikkeihez, ez utóbbiakat aztán megküldi Bárdossynak.

Herczeg ajánlja Ballát újságíró-kísérőként Klebelsberg Kúnó, illetve Bethlen István 1927-es olaszországi útja alkalmával. (Mint ismeretes, ezek a látogatások alapozták meg a két ország további kapcsolatait.)

...megállapodtam Klebelsberggel, hogy Te fogod az olasz útja alkalmával a sajtószolgálatot szervezni. Nagy örömmel ment bele. A Te intencióidnak tettem eleget, mikor abban állapodtam meg vele, hogy várni fogod a határon és ő sajtóügyekben mindent a Te tanácsod szerint fog tenni. Bethlennel hasonló megállapodásom van. Mikor megtudta, hogy

Klebi is igénybe fogja venni a szolgálataidat, nevetve mondta: majd kipróbáljuk Balla ügyességét Klébivel, ha beválik, akkor én is vele akarok dolgozni. Megjegyzem, a miniszterelnök (alkalmasint a grófné útján?) jól van értesülve a személyedről. Tudja, hogy a Duce ismer és kitüntet a bizalmával, azt is tudja, hogy jó összeköttetéseitek vannak olasz sajtókörökben, hogy máris szolgálatot tettél az országnak, sőt azt is tudja, hogy a római ember: marha. Tehát láthatod: a jövőd a Te kezvedbe van letéve. Nincs szükség senki protekciójára, ha a két magyar úr itáliai útja sajtó szempontjából kedvezően alakul, az a Te érdemed lesz és akkor mindent elérhetsz, amiről álmodol.¹⁴

Később visszatér még a látogatásokra:

Gróf Klebelsberg Kunó – ügyelj a névre, mert Te hibásan szoktad írni! márc. 13-ikán a Délivasút délutáni vonatjával utazik el innen és Trieszten át Rómába megy. A hó 16-ikán tartja meg római előadását, amely alkalommal átveszi a Duce által ajándékozott két Korvina kötetet. (Ezeket a Korvinákat a proletárdiktatúra bukása után vitték el innen az olaszok, mondván csinált jogcímen, és a Duce nagyszerű politikai érzékéről tesz tanúságot, hogy egy nagylelkű gesztussal visszaadja.) Klebelsberg – eddigi megállapodás szerint – 23-ikán megismétli Milánóban a római előadását. Ismerem az előadását, nekem fölolvastam [...] – plasztikusan és színesen tárgyalja az olasz–magyar kulturális kapcsolatok történetét, azonkívül az olasz nemzet világtörténelmi missiójáról olyan érdekes és mélyen szántó megállapításokat tesz, hogy soha az olasz nemzet hízelgőbb és szebb tükörbe nem nézhetett még.¹⁵

Már idézett levelében 1932-ben Herczeg így vélekedik az ország helyzetéről:

Itt egyébként szomorú az élet, az emberek küzködnek és szenvednek, akinél nincsenek nagyobb bajok, mint hála Istennek nálam sincsenek, az szinte szégyenkezik a többi előtt. Most látom csak, milyen okos ember voltál, hogy megreszkíroztad a nagy ugrást innen Milánóba és családapa létedre mertél új életet kezdeni. Még jókor mentél el. A nagy bajok közepett azonban nekem mégis az az érzésem, hogy az ország túl van már a vastagján.¹⁶

Ez utóbbiban Herczeg, mint tudjuk, sajnos tévedett: 1939-es felháborodott levele szerint ezt részben már ő is látja.

A kamarai névjegyzék közzétételét általános csodálkozás és felháborodás fogadta. Régi hivatásos újságírókat kihagytak, névtelen patkányokat tucatszámra fölvettek. A P.H. 21 munkatársát visszautasították, köztük Szép Ernőt és Heltai Jenőt is. Zilahy Lajos nevét sem találok a jegyzékben. De azért valamennyi közül a Te eseted a legfelháborítóbb. Én összesen négy újságíró ajánlottam a kamarába, ezek közül kettőt vettem fel. Liptay-Wagner úgy tudja, hogy Kolosváry-Borcsa szót emelt melletted, valami igazságügyi barom azonban elgáncsolt. Úgy látszik olyan alakok döntöttek ott újságírók sorsáról, akik nemcsak hogy nem írnak, de nem is olvasnak újságot. A kultúra minden terén most a tehetségtelenség irigysége lehengerel mindent. Ütött a tökfilkók megdicsőülésének órája.¹⁷

Egy másik dokumentumból kiderül, hogy Ballát zsidó származása miatt lassanként nemhogy a közéletből, hanem Olaszországból is kitiltanák – ahogy 1938-ban a több külföldi állampolgárral is tették. Kezembe kerültek lányának, Biancának Mussolinihez írott levelei. Bianca Balla 1937-ben, 26 évesen özvegy lett: férje Mario Sanguinetti repülőtsízt lezuhant. 1938-ban Mussolini férje emlékére ezüstéremmel tüntette ki. Bianca Balla meggyőződése szerint a fiatal kapitány mások hibájából halt meg, ezért kért ismételt személyes kihallgatást,¹⁸ mivel azonban nem tudott a Ducével találkozni, egy magas közbenjárónak írt, az közvetített Mussolini felé. Apja, anyja és testvére számára szeretett volna engedélyt kieszközölni, hogy a zsidótörvények ellenére ne kelljen Olaszországot elhagyniuk. A döntő érvet nem apja érdemei adták számára, hanem férjének hősi halála.¹⁹ Bianca mentegetődzik, lehet, hogy tetteivel árt családjának, akikről nélküle nem is gyanítanák zsidó származásukat.²⁰

A fennmaradt írások nem utalnak arra, milyen módon érinthette Ballát, hogy az a társadalom, amelynek hivatalos kultúráját, politikáját teljes mértékben magáévá tette, amelyhez tartozónak érezte magát – és joggal, mert mind Olaszországban, mind Magyarországon a zsidótörvények életbe lépéséig megbecsült, kedvelt újságíró és író volt, akinek munkáját a legmagasabb szinteken is igénybe vették, és értékelték – egyszeriben kivetette magából. Balla származása annyira nem téma a levelezésben, hogy Herczeg, még abban az 1938-as levélben sem tesz róla konkrét említést, melyben Balla az újságírói névsorból való kihagyásáról számol be.

Olyannyira képviselte a magyar hivatalos köröket Olaszországban, hogy nemcsak a húszas évek végén, a magyar olasz politikai közeledés idején kéri fel közvetítésre, hanem a fennmaradt dokumentumok szerint Gömbös is és Horthy is kézírásos feljegyzésben juttatta el hozzá, nyilvánvalóan sajtóközlés céljából, 1933-ban az olasz fasizmus fennállásának 11. évfordulója alkalmából elismerő sorait. Levélkapcsolatban állt József főherceggel is. Teleki Pál levelében, melyben közli Triesztbe érkezésének időpontját és a programot, amit szeretne, a levél végén még tanácsot is kér:

Remélem a déjeuner-re elég egy fekete zakko, mert nehéz zsakettet cipelni az egész uton, de ha az olaszok ilyenre nagyon tartanak, akkor hozhatok. Az előadás, gondolom, frakkban.²¹

Herczeg Ferenc leveleiből a szélsőjobb megvetése és elítélése mellett, a háború előrehaladtával, utóbb, a nyilas uralom idején, Budapest ostromakor, majd a háború után egyre több kiábrándultság árad.

Elég mozgalmas társas-élet folyik. Engem is sokfelé hívnak, de csak elvértve megyek egy-egy vacsorára. A színházak roppant lecsúsztak, nincs egy valamire való darab, de valamire való igazgató sincs a láthatáron. Egészen elment a kedvem, hogy részt vegyek a

törtetők kórusában. Irodalomban, sajtóban, politikában a söpredék kerekedett felül. (Reményilem ezt nem törli a cenzura!) Hogy írhatok nekem olyan oktalanságot, hogy „talán nem is érdekel, hogy mint vagytok”. Nagyon is érdekel!²²

– írja 1942-ben. 1945 karácsonyán megköszöni a megnyugtató híreket Balláékról.

Budapest ma romváros, a Hűvösvölgy az egyetlen városrész, amely úgy ahogy épségben maradt... Most fejeztem be *Emlékezéseim* harmadik kötetét, december 25-ikéig terjed, mikor este bekopogtatott hozzám az első orosz katona. Többet már nem akarok írni. Az Új Idők-vel megszakítottam minden szellemi és anyagi összeköttetést. Arról hallottál, hogy szegény Farkas Pistát megölték? Német gázkamrában. A feleségét, egy kedves, szerény asszonyt, bpesti nyilasok lőtték agyon. A kislányuk pedig megőrült. Elképzelhetetlen dolgok történtek itt, talán Nero császár korában voltak hasonlóak. Az ostrom is sok ismerős és jóbarát életébe került. A darabokat szívesen küldeném, de hogyan? Mert póstával még nem lehet.²³

Balla körül is megváltozott a világ, a két világháború között ünnepezt írók, színpadi szerzők elvesztették népszerűségüket, szét is széledtek, kevésbé tudott kapcsolatot találni velük.

A II. világháború után levelezése folytatódik többek között az Egyesült Államokban letelepedett Molnár Ferencsel és Körmendivel, Magyarországon Herczeg Ferencen kívül Heltaival. Körmendinek már 1945 szeptemberében ír, újabb, olaszra fordítható művei felől, valamint a többi Amerikába emigrált író, színházi ember – Molnár, Fodor László, Incze Sándor, Marton György, Bús-Fekete László, Lengyel Menyhért felől is érdeklődik:

Több mint öt évig el voltam szakítva a világtól, és most szeretném újra felvenni a kapcsolatot a barátokkal és kollégákkal és különösképpen azokkal a színházi szerzőkkel, akiknek a vígjátékait fordítottam és előadtam Olaszországban.²⁴

1945 után még mindig nagy munkabírással mintegy harminc magyar regényt jelentet meg olaszul, többet közülük a Rizzoli kiadó olcsó könyvtár sorozatában Jókai, Mikszáth műveit, valamint Madách *Az ember tragédiáját*, akárcsak Herczeg Ferenc, Molnár Ferenc, Ambrus Zoltán, Bíró Zoltán stb. regényeit, színdarbjait. Magyarországra nem tér többet vissza. 1976-ban, 93 éves korában halt meg, Genova mellett, Nerviben.

(Fia, Gabriele, Triesztben járt egyetemre, fiatalon színikritikákat írt, azonban nem folytatta apja foglalkozását, közgazdász lett. A második világháborúban, elsősorban sógora és testvére sorsát látva, partizánként harcolt. Apjáról, személyes találkozásunkkor igen nagy megbecsüléssel beszélt, de azt is elmondta, hogy élete végéig tisztelte Mussolinét. Gabriele Balla 1997 őszén halt meg.)

1 Az Est, 1924. szeptember 14. *Éjszakai látogatásom D'Annunziónál.*

2 *A Duce és a dolgozó új Itália*, Herczeg Ferenc előszavával, Bp., Singer és Wolfner Rt., 1932.

3 I. BALLA–A. BORGOMANERI, *Novellieri ungheresi*, Milano, Alpes, 1931.

4 Budapest, 1928. VIII. 19., Országos Színháztörténeti Múzeum (továbbiakban: OSZM), 92.337/95–110.

5 1928. IX. 20. OSZM.

6 1933. II. 29. OSZM.

7 Névjegy, 1912. január 22. OSZM.

8 1933. VI. 5. OSZM.

9 OSZM.

10 Budapest, 1932. augusztus 20. OSZM.

11 1937. XI. 3. OSZM.

12 Budapest, 1930. április 7. OSZM.

13 Uo. Herczeg Ferenc az 1927 júliusában alakult a Magyar Revíziós Liga elnöke.

14 Budapest, 1927. január 26. OSZM.

15 Budapest, 1927. március 9. OSZM.

16 Id. lev. Budapest, 1932. augusztus 20. OSZM.

17 1939. V. 3. OSZM. Az 1939:IV. törvény-cikket „a zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról” május 5-én hirdették ki. Eszerint a kamarák tagjai közé csak 6%-ban voltak felvehetők.

18 A kitüntetés és a kihallgatás 1938. március 28-án történt.

19 Archivio dello Stato, Roma, Segreteria Particolare del Capo del Governo CO, fasc. 16911.

20 A kérelemnek valószínűleg helyt adhattak, mert Balla Körmendinek arról számol be már közvetlenül a háború után, hogy három évig a hegyekben élt, ezzel szemben nem említi, hogy meghurcoltatás érte volna.

21 Budapest, 1934. március 18. OSZM.

22 1942. III. 31. OSZM.

23 Budapest, 1945. december 26. OSZM.

24 Balla olaszul ír Körmendinek, aki angolul válaszol, mivel még csak a nemzetközileg elfogadott nyelveken lehet levelezni. 1945. szeptember 28. Milánó. OSZM.